

периода на пути Сербии к Европейскому Союзу: 1991 – 2000 гг. – конфронтация между СРЮ и ЕС, 2000 – 2003 гг. – активное сближение, 2004 г. – июнь 2006 г. – охлаждение в отношениях Сербии и ЕС. Освещается внутривнутриполитическая борьба в Сербии по вопросу выбора внешнеэкономической и внешнеполитической ориентации страны. Рассматриваются основные преграды на пути Сербии к Евросоюзу. Изучается процесс модернизационных реформ в приближении к стандартам ЕС. Прослеживается эволюция политики ЕС в отношении Сербии.

Ключевые слова: Сербия, Союзная республика Югославия (СРЮ), Европейский Союз (ЕС), отношения, интеграция.

V. Kozlitiin, Doctor of History, Prof.

THORNY WAY OF SERBIA TO THE EUROPEAN UNION (1991 – 2006)

The paper analyzes relations between Serbia (in the structure Federal Republic of Yugoslavia) and the European Union, the main stages and trends of socio-economic and socio-political development of Serbia and its international position and foreign policy during 1991 – 2006 was produced. The main focus is on the 2000 – 2006 pp. allocated and describes the three major periods in the way of Serbia to the European Union: 1991 – 2000 years – a period of confrontation, 2000 – 2003 years – the period of active rapprochement, 2004 – June 2006 – cooling of relations between Serbia and the EU. Deals with internal struggle in Serbia on the choice of foreign trade and foreign policy orientation of the country. The main obstacles on the path of Serbia into the European Union are considered. Reveals the progress of modernization reforms in the direction of EU standards. Examined the evolution of EU policy towards Serbia.

Keywords: Serbia, Federal Republic of Yugoslavia (FRY), the European Union (EU), relation, integration.

УДК 930 (477.7) : 378.4 (477-25)"18"

А. Крижевський, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ПРОФЕСОРАМИ УНІВЕРСИТЕТУ Св. ВОЛОДИМИРА

Проаналізовано дослідження античних старожитностей Північного Причорномор'я викладачами Університету Св. Володимира. Зосереджено увагу на працях Ф.Г. Міщенка, Ю.А. Кулаковського та М.І. Ростовцева. Встановлено головні теми та сюжети, що цікавили київську професуру. Систематизовано науковий доробок викладачів університету в питаннях античної історії Північного Причорномор'я та виокремлено основні методологічні підходи до розробки цієї проблематики.

Ключові слова: Університет Св. Володимира, Федір Міщенко, Юліан Кулаковський, Михайло Ростовцев, античні старожитності, Північне Причорномор'я, греко-скіфські відносини.

Зацікавлення грецькими пам'ятками на побережжі Чорного моря проявилось досить давно, ще в кінці XVIII ст. З науковим інтересом вперше на них поглянули іноземці, які оселилися на півдні тодішньої Російської імперії, та різні поціновувачі старовини. Серед перших варто відзначити академіка Палласа, французького митника в Керчі Дюмбрюкса та першого директора Керченського музею Бларамберга [1, с. 160-162]. У першій чверті XIX ст. розпочалися розкопки на Півдні України. Проте вони велись без чіткої системи, а головною метою був пошук скарбів, а не науковий інтерес. З середини позаминуло століття ініціативу перехоплюють різні археологічні товариства. Перші з них виникли в Петербурзі, Москві та Одесі. У виданнях товариств публікувалися нові знахідки та звіти. Поступово питання пов'язані з Північним Причорномор'ям античної доби почали розроблятися в стінах університетів. Варто відзначити доробок Штерна та Фармаковського, професорів Новоросійського та Петербурзького університетів відповідно [1, с. 164-169]. Не залишився осторонь і Київський імператорський університет Св. Володимира.

Варто зазначити, що цілісного наукового дослідження, присвяченого вивченню в університеті Св. Володимира історії Північного Причорномор'я античної доби, немає. Тематично близькими можна вважати роботи, присвячені огляду дореволюційної історіографії Античності [1, 20]. В них коротко проаналізовано стан розробки проблем історії античних старожитностей на північному узбережжі Чорного моря в контексті розвитку антикознавства в Російській імперії. Тому цю статтю варто вважати першою спробою систематизувати здобутки професорів Київського університету Св. Володимира в цій сфері.

Доречно виділити три питання, що найбільше цікавили київську професуру. По-перше, це взаємовідносини кочових племен та грецьких колоністів в культурній та соціально-політичній сферах. По-друге, досліджувалась

історія окремих міст-колоній на узбережжі Чорного моря та їхні відносини з метрополією. Також привертала до себе увагу історія Боспорської держави, відносини із кочовим світом та "варварські" елементи в культурі царства.

Одним із перших, хто звернувся до проблем античного Північного Причорномор'я в Київському університеті, був Федір Герасимович Міщенко (1847-1906 рр.), представник культурно-історичного напрямку. Він був вихованцем історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира. По його закінченню залишився при факультеті для написання дисертації. Починаючи з 1872 р., Міщенко почав викладати грецьку словесність і пропрацював до 1884 р., допоки, потрапивши в опалу за ліберальні і українофільські погляди, не був відправлений у відставку. Відновив наукову діяльність дослідник лише після п'ятирічної перерви в Казанському університеті, професором якого був майже до самої смерті.

Зважаючи на життєву позицію Федора Герасимовича та його політичні переконання, відразу стає зрозуміло, що так вабило його в античності: передусім, розвиток суспільної думки, успіхи якої він ставив у пряму залежність із розвиненим республіканським ладом грецьких міст-держав та їх демократією [20, с. 155].

Оригінальні дослідження Міщенка можна поділити на три великі групи: роботи філологічного характеру, дослідження Греції класичного періоду та праці з античної історії півдня України. Зупинимось на останньому блоці.

Серед робіт цього спектру варто відзначити цілу серію статей про Скіфію Геродота та греко-скіфські відносини [6, с.367-390; 7, с. 57-76; 8, с. 157-172]. Серед спостережень і висновків, яких дійшов учений на підставі багаторічної роботи над Скіфським логосом батька історії, важливими були положення про неоднорідність скіфського населення та про етнічну відмінність скіфів-хліборобів від царських скіфів. Відносно останнього твердження, то Міщенко вважав, що перші облаштувалися на півдні Росії ще в глибоку давнину і були прак-

тично місцевим етносом, тоді як другі з'явилися в степах північного Причорномор'я набагато пізніше, вже в ході згадуваних у Геродота переселень VII ст. до н. е.

Крім того, перу Міщенка належить стаття про торговельні зв'язки Афін і Боспору [9, с. 474-494], на основі чого було проаналізовано контакти міст-держав Північного Причорномор'я з метрополією. Показано міцність контактів у торгово-економічній сфері та вигоди, які отримували обидві сторони.

Вищезгадані розвідки Ф.Г. Міщенка не мали продовження. Це пов'язано з його звільненням із університету Св. Володимира. Працюючи в Казані, було достатньо важко розробляти проблеми античного Причорномор'я. Крім того, Міщенко весь свій вільний час присвятив фундаментальним перекладам грецьких істориків на російську мову. Однак висновки, до яких дійшов дослідник, залишаються актуальними і до нашого часу.

Розглядаючи оригінальні дослідження по античній історії Північного Причорномор'я, не можливо не згадати і Юліана Андрійовича Кулаковського (1855-1919 рр.), заслуженого професора імператорського університету Св. Володимира. Після закінчення Московського університету він стажувався в Німеччині, головним чином в Берліні, де слухав лекції і брав участь у семінарах тодішнього корифея німецької романістики Теодора Моммзена (1878-1880 рр.). Під його керівництвом Юліан Андрійович займався римськими державними старожитностями та епіграфікою. Робота пліч-о-пліч з Моммзеном наклала відбиток на всі його наступні наукові студії. З 1881 р. Кулаковський став викладати в університеті Св. Володимира в Києві, спочатку на посаді приват-доцента, а після захисту магістерської дисертації в 1884 р., – професора. З Києвом пов'язана вся його наукова і викладацька діяльність.

Предметом наукових пошуків Кулаковського спочатку були римські державні старожитності. Магістерська дисертація Кулаковського "Колегії в стародавньому Римі" цікава тим, що вона була написана на тему, з якої колись починав його великий німецький наставник. Йдеться про працю Т. Моммзен, написану за студентською партою і присвячену релігійно-професійними корпораціям і співтовариствам римлян ("De collegiis et sodaliciis Romanorum", 1843) [20, с. 301].

Протягом наступного десятиріччя Кулаковський продовжує займатися римськими старожитностями. На початку 90-х років XIX ст. Кулаковський зацікавився проблемами Імперії та християнства. Зростанню інтересу до цього питання сприяло і звернення Кулаковського в ті ж роки до вивчення пізньоантичних старожитностей у Північному Причорномор'ї. Поштовхом до того слугувало зроблене йому з боку Імператорської Археологічної комісії спеціальне запрошення зайнятися обстеженням стародавніх пам'яток в районі Керчі. Відгукнувшись на цей заклик, Кулаковський з ентузіазмом взявся за нову для себе справу [1, с. 171-172]. Його старання були відразу ж винагороджені: вже під час першої своєї археологічної кампанії він відкрив кілька поховальних склепів і в тому числі – християнську катакомбу з написаною на стіні датою (що є винятковою рідкістю): 788 рік боспорської ери, що відповідає 491 року християнського літочислення [2]. Ним був відкритий і ряд інших античних написів, які пізніше були включені В. В. Латишевим до четвертого (додаткового) тому IOSPE. У зв'язку з новими відкриттями Кулаковський опублікував ряд спеціальних історичних етюдів про стародавні географічні уявлення стосовно Північного Причорномор'я [4] та про походження назви Керч [3]. Кулаковський вважав, що назва походить від загадкового терміну Кареон ("Caeon"), який згадує Йордан у своїй

"De origine actibusque Getarum". Професор цю назву ототожнював з одним із міст Боспору V-VI століття [3, с. 194-199]. Також перу Юліана Андрійовича належить науково-популярний нарис "Минуле Тавриди" [5]. Він охоплює період від найдавніших часів до кінця XVII ст., власне античним проблемам Криму присвячено близько половини матеріалів.

Ставлення до досліджень Північного Причорномор'я Юліаном Кулаковським нині не є однозначним. Так, досить негативно про них висловлювався ще його учень Михайло Іванович Ростовцев. Однак загальновідоме пристрасно-ревниве ставлення Ростовцева до занять інших осіб тими сюжетами, які він вважав своїми. Тому не потрібно його критичні відгуки в таких випадках беззастережно приймати на віру. Звичайно, в творчому доробку Кулаковського дослідження Причорномор'я не займали головного місця. Причорноморським проблемам в його науковій спадщині належить перехідне місце від історії Риму до християнства та ранньої історії Візантії.

Також варто згадати ще про одного відомого антикознавця, поле наукових інтересів якого пов'язано з дослідженням античного періоду Північного Причорномор'я. Михайло Іванович Ростовцев (1870-1952 рр.), один із засновників соціально-економічного напрямку в російському антикознавстві, народився в 1870 р. у Житомирі в сім'ї вчителя місцевої гімназії. Ростовцев навчався в класичній гімназії спочатку в Житомирі, а потім у Києві. Більше того, у нього рано прокинувся особливий інтерес до античності. Це засвідчив написаний ще в гімназійні роки твір "Адміністрація римських провінцій в часи Цицерона", де можна простежити характерний для Ростовцева стиль [20, с. 352].

Наставниками Ростовцева в Київському університеті були хороші фахівці. Це уже згаданий Ю.А. Кулаковський, викладач класичної філології А.І. Сонні, а також В.Б. Антонович. Хоча сам Ростовцев пізніше відгукувався про своїх київських професорів досить скептично, а Кулаковського жорстко критикував (за нібито невдалі заняття керченськими старожитностями), проте ці вчені справили на нього відчутний вплив. Ба навіть більше, ймовірно вони спрямували його на вивчення [20, с. 355] проблем, що пізніше стали головними в його науковій діяльності. За справедливим зауваженням В.Ю. Зуєва, Антонович зумів пробудити у молодого Ростовцева інтерес до старожитностей півдня України, до проблеми стародавньої етно-культурної взаємодії. Кулаковський – підтримав та розвинув інтерес до фінансово-адміністративної системи Римської держави, так само як і до античного декоративного живопису [19, с. 51-52]. Оскільки крім згаданого інтересу до Керченських катакомб, Кулаковський також розробляв питання, пов'язані з економічною історією Риму і настінними фресками із Помпеїв.

Перші два роки Ростовцев провчився в Київському університеті (1888-1890). Потім батько вченого отримав призначення в Оренбург, тому завершення університетського курсу наук відбулося вже в Петербурзькому університеті.

Пріоритетною темою в науковій спадщині Ростовцева виступає соціально-економічна історія Риму та еллінізму. Однак до революції Михайло Іванович встиг плідно попрацювати також і над історією античного півдня України. Ростовцев, досліджуючи античне Причорномор'я, перетворив його на поле вирішення проблеми взаємодії Сходу і Заходу, мультикультуралізму та взаємовпливу грецьких колоністів і місцевих скотарів. Праці Ростовцева з історії античного Причорномор'я досить численні. Вони стосуються найрізноманітніших сюжетів, однак їх умовно можна поділити на декілька груп.

До першої варто віднести ряд статей, присвячених окремим містам і державам Причорномор'я – Ольвії, Херсонесу, Хараксу, але найбільше Боспору. Ростовцев, вперше увівши в науковий обіг нові епіграфічні пам'ятки, під новим кутом розглянув відносини Мітрідата VI Евпатора з Ольвією [13] і заповнив прогалини в життєвому та творчому шляху херсонеського історика Сіріска [15]. Також заслуговує на увагу і джерелознавчий аналіз розділів робіт Страбона і Полієна, в яких йдеться про Північне Причорномор'я. Так, Ростовцев приходиться до висновків, що Страбон використовував Артемідора Ефеського і Гіпсікрата з Аміса, а Полієн – Тімагена з Александрії [17]. Всі троє добре були обізнані в понтійських реаліях і справах. Крім того, перу Михайла Івановича належать ще дві чудові праці, в яких йдеться про монархічну владу в Скіфії і в Боспорській державі [10, 12].

Іншу групу становлять роботи, присвячені архітектурі і образотворчому мистецтву античного Північного Причорномор'я. Початок було покладено рецензією під назвою "Нотатки про розпис керченських катакомб" на опубліковану роботу Ю.А. Кулаковського [20, с. 366]. Внаслідок копіткої праці Ростовцева цей відгук за короткий проміжок часу перетворився у фундаментальну працю "Античний декоративний живопис на півдні Росії" [11]. Робота складається з двох частин: у першій даються опис і всебічне дослідження пам'яток, причому не тільки власне мистецтвознавче, але й історичне (наприклад, за розписами склепів і саркофагів відтворюються риси релігійних поглядів, військової справи і навіть побуту населення античного Причорномор'я). Друга частина являє собою розкішний атлас, що містить 112 таблиць та малюнків. Частина з них може слугувати першоджерелом для їх вивчення, так як багато оригіналів не дійшло до нашого часу.

Своєрідним підсумком студій, присвячених Північному Причорномор'ю, стали дві його книги: 1) "Еллініство й іранство на півдні Росії" [18] та 2) "Скіфія і Боспор: критичний огляд пам'яток літературних і археологічних" [16]. Остання є фундаментальним джерелознавчим дослідженням. У праці зібрано і проаналізовано найважливіші види джерел, що відносяться до історії Північного Причорномор'я, і, насамперед, Боспору, в античну епоху. По суті робота повинна була стати першою частиною, таким собі загальним джерелознавчим вступом до великої праці. В продовженні Ростовцев задумав дослідити власне історію Боспорського царства та суміжних з ним утворень і конгломератів племен. Революція 1917 року та подальший поспішний виїзд за кордон перервали роботу над цією фундаментальною студією.

"Еллініство й іранство на півдні Росії" носить науково-популярний характер. Ростовцев подає загальний нарис історії народів, що населяли Північне Причорномор'я в античну епоху. Розглядається взаємодія номадів з грецькими колоністами. Основна увага зосереджується на економічних, політичних і культурних контактах.

Через всю працю проходить червоною ниткою ідея про оригінальний характер місцевої скіфської культури, яка не може вважатися примітивною, варварською тільки через те, що греки всі інші народи іменували варварами. Доказом плідності і продуктивності контактів греків з місцевим скіфо-сарматським населенням Ростовцев вважає інтеграцію в соціально-політичну систему та культуру Боспору "варварських" елементів. У результаті чого типологічно і за досягненнями Боспорська держава і суспільство досягли рівня еллінізму. Як приклад, Ростовцев наводить реалізм і пафос боспорського мистецтва та його суперництво з пергамською школою [18, с. 136].

Вже із цієї короткої розвідки стає зрозумілим, що викладачі університету Св. Володимира внесли вагомий лепту в дослідження Північного Причорномор'я періоду античності. Ф.Г. Міщенко плідно попрацював над етнічними проблемами Скіфії, взаємодії різних етнічних груп. Уже ним була акцентована проблема впливу "варварських" елементів на грецьких колоністів. У науковій спадщині Федора Герасимовича не залишилась осторонь і розробка проблемних питань з історії окремих міст-держав та їхніх зв'язків з метрополією. Ю.А. Кулаковський, окрім своїх римських і візантійських студій, досліджував керченські катакомби та їхній розпис. Йому належить унікальне відкриття – поховання з точно відомою датою. Подальшої розробки тема впливу степних кочовиків на грецькі колонії набула в дослідженнях М.І. Ростовцева. Він доходить до висновків, що грецькі міста-колонії на північному узбережжі Чорного моря на початок нової ери мали принципово нову культуру, яка склалася внаслідок симбіозу грецьких і варварських елементів. Вона за своїм рівнем нічим не поступалася досягненням еллінізму. Звичайно, Михайло Іванович був не так тісно пов'язаний з університетом Св. Володимира, як Ф.Г. Міщенко і Ю.А. Кулаковський. Проте саме в Києві у Ростовцева було пробуджено інтерес до питання, які в майбутньому стали головними в його науковому доробку.

Список використаних джерел

1. Бузескул В. П. Всеобщая история и её представители в России в XIX и начале XX века : в 2 ч. / Владислав Бузескул. – Л. : Изд-во АН СССР, 1931. – Ч. 2. – 232 с.
2. Кулаковский А. Ю. Керченская христианская катакомба 491 г. / Юлиан Кулаковский // Материалы по археологии России. – СПб., 1891. – Вып. 6. – 41 с.
3. Кулаковский Ю. А. К вопросу об имени города Керч / Юлиан Кулаковский // CARISTHRIA. Сб. ст. по филологии и лингвистике в честь Ф. Е. Корша. – М., 1896. – С. 185–201.
4. Кулаковский Ю. А. Карта Европейской Сарматии по Птолемею. Приветствие XI Археологическому съезду / Юлиан Кулаковский // Избр. тр. по истории аланов и Сарматии / Юлиан Кулаковский. – СПб. : Алтея, 2000. – С. 277–303.
5. Кулаковский Ю. А. Прошлое Тавриды. Краткий исторический очерк. / Юлиан Кулаковский. – К., 1906. – 186 с.
6. Мищенко Ф. Г. К вопросу о географии и этнографии Геродотовой Скифии / Ф. Г. Мищенко // Киев. ун-в. изв. – 1882. – № 11. – С. 367–390.
7. Мищенко Ф. Г. К вопросу о Геродотовых скифах / Ф. Г. Мищенко // ЖМНП. – 1884. – № 6. – С. 157–172.
8. Мищенко Ф. Г. К вопросу о царских скифах / Ф. Г. Мищенко // Киев. старина. – 1884. – № 5. – С. 57–76;
9. Мищенко Ф. Г. Торговые отношения Афинской республики с царями Босфора / Ф. Г. Мищенко // Киев. ун-в. изв. – 1878. – № 7. – С. 74–494.
10. Ростовцев М. И. Амага и Тиргатао / Михаил Ростовцев // ЗОО. – Т. XXXII. – 1915. – С. 58–77.
11. Ростовцев М. И. Античная декоративная живопись на юге России / Михаил Ростовцев. – СПб. : Изд-во Императ. Археол. Комиссии. – 1913. – 537 с.
12. Ростовцев М. И. Бронзовый бюст боспорской царицы и история Боспора в эпоху Августа / Михаил Ростовцев // Древности. Труды Моск. археологич. об-ва. – Т. XXV. – 1916. – С. 1–31.
13. Ростовцев М. И. Митрадат Понтийский и Ольвия / Михаил Ростовцев // Изв. Императ. Археологической Комиссии. – Вып. 23. – 1907. – С. 21–27.
14. Ростовцев М. И. Представление о монархической власти в Скифии и на Боспоре / Михаил Ростовцев // Известия Императорской Археологической Комиссии. – 1913. – Вып. 49. – С. 1–62.
15. Ростовцев М. И. Сирик, историк Херсонеса Таврического / Михаил Ростовцев // ЖМНП. – 1915, апрель. – Отд. V. – С. 151–170.
16. Ростовцев М. И. Скифия и Боспор / Михаил Ростовцев. – Л. : Тип. I Ленинград. Труд. Артели Печатников, 1925. – 622 с.
17. Ростовцев М. И. Страбон как источник для истории Боспора / Михаил Ростовцев // Сб. ст. в честь В. П. Бузескула. – Х. : 1914, – С. 366–380.
18. Ростовцев М. И. Эллиниство и иранство на юге России / Михаил Ростовцев. – М. : Издат. дом "Книжная находка", 2002. – 160 с.
19. Скифский роман / под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М. : РОССПЭН, 1997. – 623 с.
20. Фролов Э. Д. Русская наука об античности / Эдуард Фролов. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1998. – 525 с.

Надійшла до редколегії 14.03.14